

De stille trom der vrouwenzusters. De Vrouwenbond en de strijd tegen de bordeelprostitutie¹

Martin Bossenbroek en Jan H. Kompagnie

Op 16 maart 1911 nam de Tweede Kamer de wet tot bestrijding van zedeloosheid aan, beter bekend als de zedenwet. Naast strafbepalingen aangaande abortus, homoseksuele ontucht en openlijk aangeboden pornografie en anticonceptiva, bevatte de wet een verbod op vrouwenhandel en op het houden van een bordeel. Artikel 250bis luidde: 'Hij die van het opzettelijk teweegbrengen of bevorderen van ontucht door anderen met derden een beroep of eene gewoonte maakt, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste drie maanden of geldboete van ten hoogste driehonderd gulden.' Het was een van de kortste artikelen in de wet, maar voor de goede verstaander was elk woord met glanzende letters geschreven: een heus officieel onverbiddelijk rijkswettelijk bordeelverbod, dat was niet mis te verstaan; het had lang geduurd, maar nu was het zover.²

De parlementaire goedkeuring van de wet - twee maanden later passeerde zij ook de Eerste Kamer soepeltjes - stemde het bestuur van de Nederlandsche Vereeniging tegen de Prostitutie (NVP), de belangrijkste politieke pressiegroep op dit terrein, zeer dankbaar. Voorzitter Hendrik Pierson was nog het meest geroerd door het feit dat artikel 250bis was aangenomen zonder hoofdelijke stemming. 'Z.h.s., dat was na een kruistocht van 33 jaar 'welsprekender dan het beste betoog ... Dat een kamer, uit zeer ver uiteenlopende richtingen samengesteld, zulk een getuigenis van eenstemmigheid kon afleggen en niemand zelfs de gedachte scheen te koesteren daarop af te dingen', dat was 'een verrassend bewijs, dat er een kentering heeft plaats gehad in het zedelijk gevoel der geheele natie'. De stoutste

1 Dit artikel is een nadere uitwerking van een van de thema's in: Martin Bossenbroek en Jan H. Kompagnie, *Het mysterie van de verdwenen bordelen. Prostitutie in Nederland in de negentiende eeuw* (Amsterdam 1998).

2 Zie de beraadslagingen over het wetsontwerp in *Handelingen der Tweede Kamer* 3, 1910-1911, 1440-1613, 1775-1780, en *Handelingen der Eerste Kamer*, 1910-1911, 476, 479, 489, 506, 526-545. Vgl. Pieter Koenders, *Tussen christelijk Réveil en seksuele revolutie. Bestrijding van zedeloosheid, met de nadruk op repressie van homoseksualiteit* (z.pl. 1996) 158-169; H.Q. Röling, 'De tragedie van het geslachtsleven'. *Johannes Rutgers (1850-1924) en de Nieuw-Malthusiaansche Bond* (Amsterdam 1987) 219-223; Petra de Vries, *Kuisheid voor mannen, vrijheid voor vrouwen. De reglementering en bestrijding van prostitutie in Nederland, 1850-1911* (Hilversum 1997) 260-265.

droom was uitgekomen: 'schandhuizen hebben geen recht van bestaan en geen vrouw mag tot slavin worden gedoemd.' En hoe dat zo gekomen was? 'Ja, hoe? Wij antwoorden op dit 'z.h.s.' met de drie kapitale letters: 'S.D.G.'³

Pierson en zijn medebestuurdersleden wezen dus in dankbaarheid omhoog. *Soli Deo Gloria*, ere aan de Heer alleen. Het siert hen, maar de eerlijkheid gebiedt vast te stellen dat Zijn volgelingen op aarde ook niet hadden stilgezeten. Dat gold in de eerste plaats voor Pierson zelf, al vanaf de oprichting van de NVP in 1879 de strijdbare strateeg en onvermoeibare organisator van de heilige oorlog tegen de 'gewettigde ontucht'. Het gold voor de 'kleine luyden' van de Nederlandsche Middernachtzendingvereeniging, de hulptroepen die zich vanaf 1888 hadden toegelegd op de praktische prostitutiebestrijding, het bij nacht en ontij posten bij bordelen om potentiële klanten van hun zondige plannen te weerhouden. Het gold ook voor de christenfeministes van de Nederlandsche Vrouwenbond tot Verhooging van het Zedelijk Bewustzijn, doorgaans kortweg aangeduid als de Vrouwenbond, die in 1884 de gelederen waren komen versterken. Deze drie, overwegend orthodox-protestantse, verenigingen vormden de harde kern van de prostitutiebestrijding in Nederland, elk van drieën met een aanwijsbaar aandeel in het uiteindelijke succes: de politieke pressie van de NVP, de harde straatactie van de Middernachtzending, de ... , ja wat was nu eigenlijk de specifieke bijdrage van de Vrouwenbond? Dat bleef tot voor kort in de literatuur enigszins onderbelicht. Ten onrechte, want juist de Vrouwenbond speelde een essentiële rol in de verbreding van het aanvankelijk smalle maatschappelijke draagvlak voor de strijd tegen de bordeelprostitutie, oftewel in de genoemde 'kentering' van 'het zedelijk gevoel der geheele natie'.

Het is een erkenning die de mannelijke medestrijders van destijds niet makkelijk over de lippen zou zijn gekomen. Pierson zelf hechtte zeer aan het traditionele rollenpatroon. Vrouwen blonken zijns inziens uit in het reddingswerk, de helpende hand achter de linies, de opvang van 'boetvaardige gevallen vrouwen' in tehuizen, zoals door O.G. Heldring gesticht in het Gelderse Zetten. 'Gehuwde vrouwen en bovenal zij, die een gevestigden leeftijd hebben bereikt,' achtte Pierson - die in 1877 Heldring als directeur van de opvangtehuizen was opgevolgd - zelfs 'de aangewezen personen om ongelukkige prostituées te redden (...) omdat zij in den regel strenger maar toch billijker zijn zullen tegenover gevallenen dan de mannen, en

3 Het *Maandblad. Getuigen en Redden*, 1-4-1911, 27. Vgl. Marjan Schwegman, 'Een zaak die alle vrouwen raakt? De prostitutiekwestie opnieuw bekeken', *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 10 (1989) 75-95.

omdat dit werk voor mannen altijd eenig moreel gevaar medebrengt.' En was dit te veel gevraagd, dan was er altijd nog 'werk genoeg in eigen kring namelijk de kwestie ter sprake te brengen, waar men dit kan doen'.⁴ Maar dan dus met name in eigen kring, en liever niet in het publieke debat.

Dát, het getuigen, het naar buiten treden, het overtuigen van de publieke opinie, het vergaren van politieke steun, kortom de strijd in de frontlinie, dat was volgens Pierson toch echt mannenwerk. Deze opvatting bleek ook uit de statuten van de NVP. Daarin stond vermeld dat het - vanzelfsprekend louter uit mannen bestaande - hoofdbestuur zich zou toeleveren op het uitgeven en verspreiden van brochures, het bevorderen van wetenschappelijk onderzoek, het ondersteunen van *Het Maandblad. Getuigen en Redden*, alsmede het propageren van 'hare beginselen bij gemeenteraden, collegiën van burgemeesters en wethouders, ambtenaren van politie, Staten-Generaal, invloedrijke overheidspersonen en vereenigingen en het in aanmerking brengen van de denkbeelden der Vereeniging bij het stellen van kandidaten voor gemeenteraad en Tweede Kamer.' Van gewone leden werd verwacht dat zij zich onderling verenigden in plaatselijke comités, 'uit mannen en vrouwen afzonderlijk bestaande, die zich ten doel stellen nauwlettend op alles acht te geven, wat de publieke eerbaarheid beleedigt of de prostitutie in de hand kan werken en dat te bestrijden, gelden voor dit doel te verzamelen, gevallen te redden en te beschermen, en de beginselen der Vereeniging bekend te maken door het houden van openbare en bijzondere bijeenkomsten'.⁵

Vrouwen waren dus welkom in de NVP, maar uitsluitend in aparte, voor het reddingswerk bestemde 'vrouwen-comités'. Volwaardige leden waren zij niet. 'Tot de algemeene vergaderingen hebben alle leden toegang, tenzij het bestuur anders beslisse', heette het in de statuten, en in dit laatste, onschuldig ogende bijzinnetje zat het 'm nu net. De zinsnede gaf de mogelijkheid 'om wanneer de kiescheid dit vorderde alleen vergadering met mannen te houden.' Sommige aspecten van de prostitutieproblematiek - men denke aan de 'hygiënische' onderwerpen met hun ontluisterende details - waren ook naar de mening van de lang niet preuts uitgevallen NVP-bestuurders nu eenmaal te pijnlijk om in het bijzijn van vrouwen te bespreken.⁶ Het was dus eigenlijk om vrouwen te beschermen, zo luidde de paternalistische redenering, dat zij geen volwaardige leden konden worden.

En dus organiseerden zij zich zelf maar. De aanleiding vormde het derde

4 'Raad aan vrouwen' (inclusief 'aanbeeld'), *Het Maandblad*, 1-5-1880, 63-64.

5 *Het Maandblad*, 1-6-1879, 53-55.

6 *Het Maandblad*, 1-8-1880, 82-83.

congres van de *Fédération Abolitionniste Internationale (FAI)*, de internationale federatie van prostitutiebestrijders, van 17 tot en met 21 september 1883 gehouden te 's-Gravenhage. De *FAI* was een initiatief van de Engelse activiste Josephine Butler, die in 1876 een nationale 'campaign' van de *Ladies' National Association for the Repeal of the Contagious Diseases Acts (LNA)* had verruimd tot een internationale 'crusade'. Prostitutiereglementering - met het daarbij behorende geneeskundige en politionele toezicht op prostituees - was in de loop van de negentiende eeuw ingeburgerd geraakt in heel Europa; verzet daartegen diende naar haar idee derhalve ook internationaal georganiseerd te zijn. In Den Haag was het congressthema de vraag welke roeping de staat had tegenover de prostitutie. Nu, daarover waren de meeste sprekers, afgevaardigden uit een tiental Europese landen en de Verenigde Staten, het wel eens. In verscheidene resoluties spraken zij zich uit vóór gelijkheid van man en vrouw in zedelijkheid en recht, tégen het gedwongen geneeskundig onderzoek en de politiewillekeur onder het reglementeringssstelsel.⁷

Omdat verscheidene sessies werden bijgewoond door hoogwaardigheidsbekleders, onder wie oud-ministers, kamerleden en de Haagse burgemeester, en andersom de ministers van Binnenlandse Zaken en Justitie enige afgevaardigden in audiëntie ontvingen, heette het Haagse congres van de *FAI* geslaagd. Concreet resultaat werd echter pas enkele maanden na afloop geboekt, in februari 1884 om precies te zijn. Toen vond eveneens te 's-Gravenhage de oprichting plaats van de Nederlandsche Vrouwenbond tot Verhooging van het Zedelijk Bewustzijn. Dames waren het, die het initiatief namen, adellijke dames vooral, echtgenotes, zusters of anderszins familie van aristocratische NVP-leden in de residentie, maar ze organiseerden zich als vrouwen, verenigd in principieel verzet tegen de 'tweeërlei zedewet' die mannelijke onzedelijkheid legitimeerde en vrouwelijke onzedelijkheid stigmatiseerde.

Het was dezelfde boodschap die Josephine Butler al sinds jaar en dag verkondigde, en dat was niet toevallig. Zij was het die samen met de andere 'edele, beschaafde' buitenlandse vrouwen op het Haags congres had laten zien dat het kon: als vrouw zelfbewust en waardig optreden *en plein public*, onbeschoord deelnemen aan discussies, de specifieke vrouwelijke bijdrage aan de strijd tegen de onzedelijkheid - de vrouw als morele hoedster bij uitstek van de hele samenleving - beklemtone. Voor de Haagse aristocrates, opgegroeid in de vrouwelijke lijn van de Réveil-traditie en dus gewend om te redden, maar onwennig getuigend, was dat een

7 *Het Maandblad*, 1-10-1883, 1-8; 1-11-1883, 9-10.

eye-opener: 'Wij wachtten onbewust op de vrouw, die ons het raadsel van den toestand zou verklaren. Het woord viel in toebereide harten, als een electrische vonk die ze ontvlammen deed.'⁸

In februari 1884 was het dus zover. Het meeste voorbereidende werk werd gedaan door douairière M.C. Klerck-van Hogendorp. Tijdens het Haags congres was zij onder de indruk geraakt van het persoonlijke charisma van Butler, en de bewondering bij 'douairière Klerck' - Marianne voor intimaë - zou sindsdien alleen maar toenemen. In haar huis vonden de bijeenkomsten plaats, zij schreef een driedelige inleidende brochure onder de titel *Een woord aan de vrouwen van Nederland*, zij werd de eerste presidente van de Vrouwenbond, zij bleef met haar inwonende zusters jonkvrouwen Anna en Wilhelmina van Hogendorp en haar schoonzuster gravin A.E. van Hogendorp-Gevers Deynoot jarenlang de spil van een al spoedig landelijk vrouwen netwerk (zie figuur 1).

Een exclusief orthodox-protestants vrouwen netwerk, want anders dan in de NVP, waarmee de oprichtsters van de Vrouwenbond zich overigens nadrukkelijk verbonden verklaarden, en in de *FAI*, waarbij ze zich overigens uitdrukkelijk contrbuerend aansloten, waren vrijzinnigen, laat staan ongelovigen niet welkom. Daarover liet het bestuur, naast de douairière en haar schoonzuster bestaande uit mevrouw de weduwe J.A. Schuurman-Elink Schuurman, mevrouw Gevers-Vrolik, baronesse T.P. Mackay-van Lynden en mevrouw Beelaerts van Blokland-Kneppelhout van Sterkenburg, in de statuten geen misverstand bestaan.⁹

Uit de statuten viel ook al enigszins op te maken hoe de Vrouwenbond zich voorstelde het centrale doel - kortweg dus de Verhooging van het Zedelijk Bewustzijn; zoals bij vele negentiende-eeuwse verenigingen was de naam gelijk aan het programma - te bewerkstelligen. Onderlinge steun, uitwisseling van ervaringen, bundeling van krachten - er bestonden al op tal van plaatsen in het land 'vereeningen tot redding van gevallen', of 'tot behoud dergenen die verloren dreigen te gaan' - en dat alles ter 'bestrijding van alle verkeerde meeningen en praktijken en aanwijzing van de rechte plaats, welke de vrouw, naar de van God gestelde ordening, in onze maatschappij heeft in te nemen'.¹⁰

8 J.M. Beelaerts van Blokland-Kneppelhout en A. van Hogendorp, *Gedenkboek. Vijf en twintig jaren arbeids van den Nederlandschen Vrouwenbond tot Verhooging van het Zedelijk Bewustzijn* (Groningen 1909); het citaat op p. 5. Vgl. De Vries, *Kuisheid*, 93-95, 105-136.

9 In *Het Maandblad*, 1-4-1884, werd ruimschoots aandacht besteed aan de nieuwe bond; ook de statuten werden integraal opgenomen.

10 Ibidem.

Figuur 1. Het bestuur van de Nederlandsche Vrouwenbond in 1884

‘Eendrachtige samenwerking’, daar mikte de Vrouwenbond eerst en vooral op, statutair maar ook in de praktijk: aansluiting vinden bij het internationale circuit van Butler en haar kruisvaarders enerzijds, verbindingen tot stand brengen tussen de talrijke eigen kleine kringetjes van lokale vrouwencomités anderzijds. Vandaar dat

al snel, in mei 1884, werd begonnen met de uitgave van een eigen maandelijks *Orgaan*. Vandaar dat terzelfder tijd een waarschuwend advertentiecampaignede van start ging, in verscheidene landelijke en regionale bladen, gericht tegen 'verdachte advertenties': 'bejaarde dame zoekt Franssprekend, pianospelend meisje', dat soort werk. Vandaar dat er op steeds meer spoorwegstations lijsten werden opgehangen met adressen van 'tehuizen voor vrouwen' of van 'een geschikt burgergezin' ter plaatse, waar 'een veilig onderdak aan alleen-reizende meisjes' werd geboden.¹¹

Communiceren, intermediëren, coördineren, het bleek een succesvolle formule. De leden stroomden toe. In 1885 telde de Vrouwenbond 700 leden, verspreid over zestig plaatsen, in 1886 1700 en in 1887 2200, waarvan alleen al in Den Haag 552. Dat laatste was meer dan de NVP ooit in het hele land had gehad of zou krijgen,¹² en nog was het einde van de groei niet in zicht. Rond de eeuwwisseling zou het ledental reiken tot een maximum van 5500, verdeeld over 300 plaatsen.¹³ Hoewel precieze gegevens over de samenstelling van het ledenbestand ontbreken, duiden zulke aantallen erop - het is een indruk die wordt bevestigd bij lezing van het *Orgaan* - dat de Vrouwenbond niet alleen aanhang verwierf in aristocratische kring. Onveranderd hielden deftige dames het voor het zeggen in het hoofdbestuur, maar in de afdelingen spraken ook bescheiden burgervrouwen, moeders en dochters van 'kleine luyden', een stevig woordje mee. Behalve tussen internationaal en lokaal vervulde de Vrouwenbond ook een brugfunctie tussen kroonbourgeois en kleinburger.¹⁴

Daarin, in die verbindende rol, lag de grote betekenis van de nieuwe vereniging voor de strijd tegen de onzedelijkheid. Wat Pierson nog niet of nauwelijks was gelukt, het mobiliseren van de orthodox-protestantse achterban, het verwerven van massale steun onder de mannenbroeders, dat kreeg douairière Klerck bij de vrouwenzusters wel voor elkaar. Er werd een doorbraak geforceerd naar 'het vrouwvolk achter den kiezer', op een schaal waarvan de NVP alleen maar kon dromen, en indirect natuurlijk wel van zou profiteren. Dat laatste zal een troost zijn

11 Beelaerts van Blokland-Kneppelhout en Van Hogendorp, *Gedenkboek*, 27-29.

12 Het ledental van de NVP bedroeg nooit meer dan 400 à 500.

13 Beelaerts van Blokland-Kneppelhout en Van Hogendorp, *Gedenkboek*, 65; jaarverslagen van de Vrouwenbond, gedeeltelijk overgenomen in *Het Maandblad*, 1-8-1886, 102-103; 1-9-1887, 80-83. J. Kuiper, *Geschiedenis van het godsdienstig en kerkelijk leven van het Nederlandsche volk* (2e druk; Nijkerk 1903) 522; Diet Sijmons, *'De Prostitutie-Quaestie' 1878-1911* (doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Utrecht 1976) 84.

14 Vgl. De Vries, *Kuisheid*, 109-111.

geweest voor Pierson, die, zoals gezegd, voor de vrouw binnen de prostitutiebestrijding een specifiek reddende rol zag weggelegd. Vanuit die opvatting was de grotere aantrekkingskracht van de Vrouwenbond nog wel te verklaren ook: aanvankelijk lagen de activiteiten van de zustervereniging toch vooral op het terrein van het concrete reddingswerk en dat sprak vrouwen van nature nu eenmaal aan; om onder mannen animo te wekken voor het zo veel moeizamer getuigen was een aanzienlijk lastiger klus.

Echter, al in 1885 werd deze fraaie cirkelredenering verrassend gelogenstraft. Uit het niets bleek de Vrouwenbond ook zeer wel tot getuigen in staat, en wederom op een schaal waarvan de NVP alleen maar kon dromen, bovendien op een wijze die Pierson en de zijnen nog niet eerder hadden bedacht, in ieder geval nooit eerder in de strijd geworpen. Het betrof een handtekeningenactie, de eerste echte in de geschiedenis van de prostitutiebestrijding hier te lande.

Het begon allemaal in hartje Londen, waarin in juli van dat jaar een publicitaire tijdbom ontplofte. Daar en toen startte hoofdredacteur W.T. Stead van de *Pall Mall Gazette* een serie artikelen, onder de gonzende titel 'The Maiden Tribute of Modern Babylon', die nog steeds bekend staat als 'one of the most successful pieces of yellow journalism published in Britain during the nineteenth century'.¹⁵ Handel in blanke slavinnen, rijke, oude viezeriken, verkrachte jonge maagden, dat waren de belangrijkste ingrediënten, smerend melodrama het belangrijkste stijlmiddel.

De eerste aflevering droeg als ondertitel 'A Child of Thirteen Bought for £5' en beschreef tot in hartverscheurende details hoe het dertienjarige 'cockney child' Lily door haar liefdeloze ouders werd verkocht aan een oude koppelaarster, door een harteloze vroedvrouw op maagdelijkheid werd getest en afgeleverd bij een bordeel, en door een gevoelloze bordeelhoudster werd bedwelmd, uitgekleeft en klaargelegd voor de anonieme klant. Die anonieme klant was niemand anders dan Stead zelf, die zich op verzoek van enige prostitutiebestrijders - zelfs de aartsbisschop van Canterbury was tevoren ingelicht - in verdachte milieus had begeven om de 'conspiracy of silence' van binnenuit te ontmaskeren. Eerlijk gezegd had het nog de nodige moeite gekost een meisje te vinden, geschikt voor de slachtofferrol, maar uiteindelijk had Stead de hand weten te leggen op Eliza Armstrong, Lily dus. Dat de ouders was voorgespiegeld dat het kind als dienstbode

15 Zie voor de *Pall Mall Gazette*-zaak Judith R. Walkowitz, *City of Dreadful Delight. Narratives of Sexual Danger in Late-Victorian London* (Londen 1992) 85 e.v.; idem, *Prostitution and Victorian Society. Women, Class and the State* (Cambridge 1980) 246-252 (citaat op 246); Koenders, *Christelijk Réveil*, 102-106.

aan het werk kon, dat deze bij ontdekking Stead aanklaagden wegens ontvoering van hun dochter en dat hij vervolgens werd veroordeeld tot drie maanden gevangenisstraf, dat wisten de krantenlezers allemaal nog niet, toen de serie begon te verschijnen, dat kwam pas later aan het licht, toen de bom al tot ontploffing was gebracht.

En daverend was de explosie. Londen schudde op zijn grondvesten, het Verenigd Koninkrijk dreunde mee, tot ver op het Europese continent waren de schokgolven voelbaar. Onder welke valse voorwendselen ook, Stead had een zenuw blootgelegd en de patiënt schreeuwde het uit van pijn, verdriet, angst, woede, schaamte en, niet te vergeten, voyeuristische sensatiezucht. Alle staten van opwinding uitten zich in eindeloze manifestaties tegen 'the Massacre of the Innocents', over elkaar heen buitelandse comités van waakzaamheid en honderdduizenden handtekeningen in protest. In Hyde Park werd Stead toegejuicht door een kwart miljoen demonstranten - Butler en haar medestrijdsters van de *LNA* in rouwzwart, van heinde en verre aangevoerde maagden in offerwit met vaandels als 'The Innocents. Will They Be Slaughtered?'

Als de Engelsen zich eenmaal overgeven aan histerie, dan doen ze het goed, dan vreten ze hun volksvertegenwoordigers er bij op. Onder druk van de publieke verontwaardiging was binnen een paar maanden de reglementering opgeheven en waren de bordelen verboden. 'Van Engeland begint de Victorie', jubelde Pierson van de voorpagina van *Het Maandblad*.¹⁶

Op dat moment, in mei 1886, overheerste de blijdschap om het bereikte resultaat en was de ergernis over de gebruikte methode inmiddels naar de achtergrond verdwenen. Eerder, toen net bekend was geworden 'dat de heer Stead zelf dit alles op touw had gezet', was Pierson in ernstige gewetensnood geraakt. Heiligde het doel ook dit middel? Hij bewonderde 'den moed van den man, die het monster der ontucht zoo heeft aangedurfd als hij', maar tegelijkertijd wees hij diens handelwijze af als 'ongeoorloofd'. En hij was niet te beroerd om hem dat persoonlijk mee te delen - Pierson hield niet van omwegen. Op een vergadering van de internationale federatie in Antwerpen, in september 1885, had hij een indringend gesprek met Stead, dat hij afsloot met een veelzeggend 'I admire and I detest you'.¹⁷

Hij had er aan kunnen toevoegen 'and I owe you', want ook de prostitutiebestrijders in Nederland deden hun voordeel met de grote opwinding die de *Pall Mall*-affaire teweegbracht. Het publieke debat kreeg er een extra lading door.

16 *Het Maandblad*, 1-5-1886, 73.

17 Piersons uitvoerige verslag van het gesprek in *Het Maandblad*, 1-10-1885, 1-3.

Blanke slavinnen, kinderprostitutie, dat spreekt tot de verbeelding, dat leidt bij vriend en vijand tot ontzetting en verontwaardiging, dat verenigt makkelijker in de strijd. Dat was al in augustus 1885 gebleken, direct na Steads onthullingen, en het was de Vrouwenbond geweest die daarvoor het eerst oog had getoond. Anders dan bij Pierson, bestond bij de douairière Klerck en haar medebestuursters geen spoor van bedenking over het dubieuze actiemiddel, geen greintje aarzeling om 'de Londensche gruwelen' aan te grijpen ten gunste van de strijd in Nederland, maar juist vastberadenheid 'een energisch protest tegen deze schande onzer eeuw' uit te brengen. Handtekeningen, die moesten er komen, net als in Engeland, zoveel mogelijk, om te laten zien hoeveel vrouwen diep geschokt waren. 'De ruime eetkamer der Presidente' werd omgetoverd tot een 'expeditiekantoor', waarvandaan grote stapels circulaires, strooiblaadjes en intekenlijsten via de plaatselijke afdelingen werden verspreid. De inspanningen werden ruimschoots beloond: bij de opening van de Staten-Generaal in september 1885 kon een adres worden aangeboden ter bestrijding van de internationale vrouwenhandel, ondertekend door - '15.000 vrouwen, die de belangen harer misleide en bedrogen zusters kwamen bepleiten.'¹⁸

Zoals tabel 1 laat zien, waren het er om precies te zijn 15.339, en doordat ze keurig geordend per provincie en per plaats werden aangeboden, viel en valt er precies uit op te maken in welke delen van Nederland de proteststem van de Vrouwenbond de meeste weerklink vond - en dus ook, minder precies maar afgeleid en bij benadering, hoe het zat met de geografische spreiding van het ledenbestand. Om met de witte plekken op de kaart te beginnen: in Limburg en Drenthe werd geen enkele handtekening gezet, dat was overzichtelijk; Friesland, Noord-Brabant, Utrecht, Groningen en Overijssel telden elk voor zich enige honderden ondertekenaarsters, maar bleven procentueel onder hun aandeel in de Nederlandse bevolking. Zeeland en Gelderland zaten boven dat gemiddelde, zij het niet overdreven veel.

Dat betekent logischerwijs dat Noord- en Zuid-Holland er naar verhouding ver bovenuit moesten springen en dat klopte ook: met respectievelijk 4.476 (29 procent) en 5.448 (36 procent) handtekeningen vertegenwoordigden beide provincies tweederde van alle ondertekenaarsters, terwijl binnen hun grenzen veertig procent van de Nederlandse bevolking woonde. En behalve grote provinciale verschillen waren er zo mogelijk nog grotere regionale verschillen. Meer dan 12.000 van de 15.000 handtekeningen (ruim tachtig procent) werden gezet door

18 Beelaerts van Blokland-Kneppelhout en Van Hogendorp, *Gedenkboek*, 37.

vrouwen, woonachtig in steden met meer dan tienduizend inwoners en merendeels voorzien van garnizoen en prostitutiereglement.

Tabel 1. Ondertekenaarsters van het adres tegen de internationale vrouwenhandel, 1885¹⁹

	<i>aandeel in de Nederlandse Bevolking</i>	<i>ondertekenaarsters</i>	
		<i>aantal</i>	<i>percentage</i>
Groningen	6 %	665	4 % (-)
Friesland	7 %	356	2 % (-)
Drenthe	3 %	-	- (-)
Overijssel	6,5 %	666	4 % (-)
Gelderland	11 %	1955	13 % (+)
Utrecht	5 %	508	3 % (-)
Noord-Holland	18,5 %	4476	29 % (+)
Zuid-Holland	21,5 %	5448	36 % (+)
Zeeland	4,5 %	908	6 % (+)
Noord-Brabant	11,5 %	357	2 % (-)
Limburg	5,5 %	-	- (-)
Nederland	100 %	15339	100 %
Plaatsen > 10.000 inwoners	35 %	12424	81 % (+)
Plaatsen < 10.000 inwoners	65 %	2915	19 % (-)

Dat klinkt allemaal niet zo verrassend, eigenlijk wel logisch: waar het vermaledijde monster zich in zijn gruwelijkste gedaante toont, daar klinken de meeste kreten van afschuw. Toch is het goed daarbij te vermelden dat deze redenering voor de leden

19 Het adres in: ARA, arch. Tweede Kamer, inv.nr. 1034, exh. 29-9-1885, nr. 59. De statistische en grafische bewerking van de gegevens werd verzorgd door resp. J. de Jong en M. Luiting.

van de NVP allerminst opging. De mannen van Pierson waren niet alleen veel minder talrijk dan de vrouwen van Klerck, ze zaten ook veel verder af van de vuren der wellust. De ledenbestanden van NVP en Vrouwenbond vertoonden verschillende geografische patronen; de enige twee plaatsen waar de verenigingen allebei een sterke aantrekkingskracht uitoefenden, waren Den Haag en Groningen. Het was dus niet zo dat de Vrouwenbond profiteerde van het voorwerk van de NVP, integendeel, de vergroting van het maatschappelijke draagvlak voor de prostitutiebestrijding in het midden van de jaren tachtig was vooral eigen verdienste, het werk van vrouwen, niet van mannen. Het is een constatering die de eerder gesignaleerde belangrijke brugfunctie van de 'zustervereniging' nog duidelijker doet uitkomen. Aristocratisch en kleinburgerlijk, internationaal en lokaal, zij het vooral sterk in de Randstad, reddend en nu dus ook getuigend, onmiskenbaar gaf de Vrouwenbond meer diepte en meer breedte aan de strijd tegen de ontucht.

De statusverhoging van de Vrouwenbond kwam ook tot uiting tijdens het van 30 april tot en met 3 mei 1889 te Amsterdam gehouden Nationaal Congres tegen de Prostitutie. De NVP had de Vrouwenbond in een vroeg stadium betrokken bij de organisatie van deze bijeenkomst, die nadrukkelijk een 'algemeen maatschappelijk karakter' moest dragen. Dat lukte. De enige voorwaarde die vooraf aan deelnemers werd gesteld, was dat zij de stelling 'De eischen der zedelijkheid zijn dezelfde voor den man als voor de vrouw' onderschreven. Man of vrouw, mits achttien jaar of ouder, christen, socialist, voorvechter, tegenstander, iedereen was welkom. En het liep boven verwachting. Hoe verschillend de achtergrond ook was van de ruim driehonderd deelnemers, de harmonie bleef wonderwel bewaard. De complete besturen van NVP en Vrouwenbond, de antirevolutionaire premier A. Mackay, de socialisten J.A. Fortuyn en Maria Carolina Trilling-Jonker, zich revolutionair noemende 'burgeres Jonker', vertegenwoordigers van de Inwendige Zending en van het Algemeen Nederlandsch Werklieden Verbond, Neerlands eerste vrouwelijke arts en vertegenwoordigster van de Nieuw-Malthusiaansche Bond (NMB) Aletta Jacobs, wie er ook het woord voerde, 'de sprekers voelden hun verantwoording en de goede toon, de kieschheid van uitdrukking liet niet te wenschen over.'²⁰

20 Voor een beknopt verslag van het congres zie *Het Maandblad*, 1-6-1889, 41-49, citaten op 41-42; het complete verslag in *Handelingen van het Nationaal Congres tegen de Prostitutie te Amsterdam, in het gebouw Frascati, Dinsdag 30 April 1889 en drie volgende dagen, belegd door de Nederlandsche Vereeniging tegen de Prostitutie, met medewerking van den Nederlandschen Vrouwenbond tot Verhooging van het Zedelijk Bewustzijn* ('s-Gravenhage 1889); vgl. De Vries, *Kuisheid*, 168-176.

Dat was inderdaad winst, pure winst, met uitzicht op meer. Op het congres werd ook besloten tot een nationaal petitionnement tegen de huizen van ontucht in het algemeen en de reglementering in het bijzonder. De Vrouwenbond, in 1885 al succesvol organisator van de handtekeningenactie tegen de vrouwenhandel, belastte zich met de uitvoering van het besluit. Spoedig bleken daar echter meer haken en ogen aan te zitten dan de vorige keer. Vrouwen die 'opkomen tegen de listen en bedriegerijen jegens arme meisjes', zoals vier jaar eerder, daar had niemand bezwaar tegen gehad. Maar vrouwen die 'protesteerden tegen de wettiging der zonde door de Overheid', dat was iets heel anders, dat stuitte zelfs in eigen kring op verbazing, ergernis en tegenwerking. Desondanks zette de Vrouwenbond door, werd het hele, inmiddels nog fijner vertakte, landelijke netwerk van afdelingen benut om handtekeningen te verzamelen. Ook Pierson zelf liet zich niet onbetuigd, met luide aanmoedigingen vanaf de zijlijn. 'Laat deze vrouwen', zo riep hij de lezers van *Het Maandblad* op, 'genade, goede gunst, vriendelijke genegenheid, hartelijke welwillendheid vinden in de oogen van alle mannen, die ook maar iets in deze zaken te zeggen hebben, of die door hun handteekening invloed kunnen uitoefenen en een voorbeeld geven.'²¹

Het doorzettingsvermogen werd uiteindelijk rijkelijk beloond. Op 18 mei 1890 kon het bestuur van de Vrouwenbond het nationaal petitionnement tegen de prostitutie indienen bij de Tweede Kamer, voorzien van 38.396 namen (zie tabel 2). Tweeënhalf keer zoveel als in 1885, en dat was niet het enige verschil. Dit keer prijkten er niet alleen namen van vrouwen op de lijsten, bijna de helft van de handtekeningen - 18.037 om precies te zijn - was gezet door mannen. Bovendien was de spreiding over het land veel gelijkmatiger. Weliswaar liet nog steeds één provincie, namelijk Limburg, het volledig afweten - nou ja, zegge en schrijve vier krabbels - en bleef Noord-Brabant wederom ver onder zijn procentuele bevolkingsaandeel, de overige provincies waren aardig naar elkaar toe getrokken. Geen zware oververtegenwoordiging meer van Noord- en Zuid-Holland, integendeel. Zuid-Holland zat met 10.712 handtekeningen (28 procent) nog wel ruim boven zijn bevolkingsaandeel van 22 procent, maar Noord-Holland bleef er dit keer met 5.077 handtekeningen (dertien procent) even ruim onder (negentien procent). Daartegenover stond een sterke relatieve en absolute vooruitgang van Groningen, Friesland en vooral Utrecht. Laatstgenoemde provincie was met 6.163 handtekeningen (zestien

21 Beelaerts van Blokland-Kneppelhout en Van Hogendorp, *Gedenkboek*, 38-39; *Het Maandblad*, 1-2-1890, 9-10; ook in *idem*, 1-1-1890, 6-7; 1-3-1890, 22-24; 1-4-1890, 30-31; 1-6-1890, 41-42.

procent) vertegenwoordigd, terwijl binnen haar grenzen slechts vijf procent van de Nederlandse bevolking woonde.

Tabel 2. Ondertekenaars van het nationaal petitionnement tegen de prostitutie, 1890²²

	<i>aandeel in de Nederlandse bevolking</i>	<i>ondertekenaars totaal</i>		<i>ondertekenaars</i>	
		<i>aantal</i>	<i>percentage</i>	<i>mannen</i>	<i>vrouwen</i>
Groningen	6 %	2934	7,5 % (+)	1265	1669
Friesland	7 %	3321	8,5 % (+)	1542	1779
Drenthe	3 %	572	1,5 % (-)	249	323
Overijssel	6,5 %	1637	4,5 % (-)	899	738
Gelderland	11 %	4636	12 % (=)	2238	2398
Utrecht	5 %	6163	16 % (+)	2909	3254
Noord-Holland	18,5 %	5077	13 % (-)	2450	2627
Zuid-Holland	21,5 %	10712	28 % (+)	4928	5784
Zeeland	4,5 %	2408	6,5 % (+)	1167	1241
Noord-Brabant	11,5 %	932	2,5 % (-)	388	544
Limburg	5,5 %	4	- (-)	2	2
Nederland	100 %	38396	100 %	18037	20359
Plaatsen > 10.000 inw.	35 %	21149	55 % (+)	9606	11543
Plaatsen < 10.000 inw.	65 %	17247	45 % (-)	8431	8816

Opmerkelijk anders was dit keer ook de verdeling tussen de steden met meer dan tienduizend inwoners, merendeels met garnizoen en prostitutiereglement, en

22 Het petitionnement in: ARA, arch. Tweede Kamer, rekest 351 van 1889/1890, inv.nr. 1049. De statistische en grafische bewerking van de gegevens werd verzorgd door resp. J. de Jong en M. Luiting.

kleinere gemeentes. In 1885 was nog ruim tachtig procent van de ondertekenaars(ers) woonachtig geweest in die eerste categorie, in 1890 was het aandeel van de grotere steden afgenomen tot 55 procent. Kenmerkend genoeg waren er slechts drie grote steden waar dit keer meer handtekeningen waren opgehaald, te weten Den Haag, Groningen en Utrecht. De Domstad sprong er met ruim 5.000 namen al helemaal bovenuit, en was dus vrijwel in zijn eentje verantwoordelijk voor de hoge provinciale score. In de andere grote steden was het aantal ondertekenaars gelijk gebleven of gedaald.

Dat leidt als vanzelf tot de conclusie dat het verzet tegen de prostitutie en bijbehorende reglementering in de tweede helft van de jaren tachtig landelijk gezien beduidend aan kracht had gewonnen, maar, met uitzondering van de genoemde drie, opvallend genoeg niet in de grote steden waar de zonde welig tierde, maar juist daarbuiten, in kleinere plaatsen waar de ontucht veel marginaler werd bedreven, veelal niet eens gewettigd was. Het protest kwam kennelijk meer voort uit zedelijke aanstoot dan uit feitelijke overlast, meer van horen zeggen dan aan den lijve. Zoals het volk achter de kiezer voor het eerst zijn stem verhief in de verkiezingen van 1888, zo uitte de plattelandster achter de stedeling voor het eerst zijn morele verontwaardiging in het nationaal petitionnement tegen de prostitutie van 1890. En weer was het de Vrouwenbond die dit maatschappelijke signaal opving en doorgaf. Weerklank in de landelijke politiek vond de handtekeningenactie overigens vooralsnog niet. Na het aftreden van het confessionele kabinet-Mackay in 1891, hernamen de liberalen de regeringsmacht, om deze pas in 1901 weer af te staan. In de tussenliggende periode stuitten de prostitutiebestrijders als vanouds op bewindslieden die de aanvallen op de prostitutiereglementering verveeld wegwuifden dan wel venijnig afsloegen.

Echter, op lokaal niveau droegen deze jaren een heel ander karakter. Daar, in opeenvolgende plaatselijke confrontaties tussen voor- en tegenstanders van de gereguleerde prostitutie, vonden in deze laatste jaren van de negentiende eeuw beslissende doorbraken plaats. De reglementering was al vanaf het begin van het Koninkrijk der Nederlanden mede afhankelijk van de bereidwilligheid van burgemeesters, wethouders en gemeenteraden om zich te schikken naar de zedelijkheidswensen van de centrale overheid. Sinds de gemeentewet van 1851 de verantwoordelijkheid voor het toezicht op de bordelen nog nadrukkelijker had gelegd bij de plaatselijke autoriteiten, was het aantal steden - vooral garnizoenssteden - met een prostitutiereglement gestaag opgelopen, tot een maximum van 34 in de jaren zeventig. Maar nu, vanaf het eind van de jaren tachtig, waren dezelfde

gemeentelijke bestuurders de eersten die bezweken onder de toenemende druk van de prostitutiebestrijders. En daarbij legde de handtekeningenactie van de Vrouwenbond menigmaal behoorlijk gewicht in de schaal.

Bijvoorbeeld in Utrecht, waar in 1885 onverwacht en daardoor soepeltjes de verplichte medische keuring van prostituees was afgeschaft, maar waar sindsdien de discussie pas echt was opgelaaid. Medici bestookten de gemeenteraad met cijfers om te bewijzen dat het aantal geslachtszieken onrustbarend was gestegen. De keuring moest heringevoerd, eisten zij. Hun cijfers en conclusies werden fel aangevochten door Pierson en zijn medebestuurders van de NVP. Op de achtergrond deed de Vrouwenbond belangrijk werk. Terwijl er in 1885 nog geen 150 handtekeningen tegen de vrouwenhandel waren verzameld, werd het nationaal petitionnement tegen de prostitutie begin 1890 in de Domstad ondertekend door ruim 2.400 mannen en 2.600 vrouwen, gezamenlijk liefst zes procent van de lokale bevolking. Een dergelijk percentage werd in geen enkele andere grote plaats gehaald - ter vergelijking, Amsterdam en Rotterdam kwamen niet verder dan een half procent, Den Haag haalde net twee procent - en dat illustreert hoezeer de kwestie leefde in de Utrechtse samenleving. Ongetwijfeld niet ongevoelig voor deze brede protestbeweging onder de bevolking, gaf de Utrechtse gemeenteraad in juni 1890 zijn goedkeuring aan een 'Verordening tegen de openbare huizen van ontucht'. Met ingang van 1 november van dat jaar had Utrecht, de vierde stad van het koninkrijk, een bordeelverbod.²³

Utrecht was niet de eerste stad met een bordeelverbod - Kampen (1889) en Venlo (april 1890) waren haar voorgaand - en al helemaal niet de laatste. Stad voor stad namen de prostitutiebestrijders in de periode 1889-1911 in, kleinere steden zoals Amersfoort (1893), Zwolle (1900) en Gorinchem (1906), maar ook de echte grote steden, Amsterdam (1897) en Rotterdam (1910). Uiteindelijk zou het erop neer komen dat de traditionele bordeelprostitutie in de meeste gemeenten feitelijk al was uitgebannen, op het moment dat het landelijke bordeelverbod van 1911 van kracht werd.

Niet dat al deze plaatselijke overwinningen de prostitutiebestrijders vroegtijdig op hun lauweren deden rusten. Integendeel, rond de eeuwwisseling kreeg hun kruistocht een nieuwe dimensie - opnieuw geïnitieerd vanuit Londen. Daar vond in juni 1899 het eerste internationale congres plaats, speciaal gewijd aan de gruwelen van de vrouwenhandel. Het was al weer veertien jaar geleden dat sensatiejournalist

23 *Het Maandblad*, 1-8-1890, 65-76; 1-9-1890, 80-82; Sijmons, 'Prostitutie-Quaestie', 92-100 en bijlage II.

Stead zijn horrorverhalen in de *Pall Mall Gazette* had gepubliceerd en in de tussentijd was er veel gebeurd, maar weinig bereikt. In Engeland was, om de zedelijkheidshysterie niet verloren te laten gaan, de *National Vigilance Association* (NVA) opgericht. Butler was wel toegetreden, maar had zich verder op de achtergrond gehouden, het lawaai werd vooral verzorgd door voorzitter P.W. Bunting en secretaris W.A. Coote. Onder hun opzweepende leiding had de NVA steeds meer het karakter van een particuliere zedenpolitie gekregen.²⁴

Maar internationaal was het na alle opwinding van de jaren tachtig stilgevallen. Het werd, zo oordeelde de immer waakzame Coote in 1898, tijd voor een nieuwe impuls aan het ingedutte continent. Net als Josephine Butler ruim twintig jaar eerder bereisde hij de Europese hoofdsteden om enthousiasme te wekken voor zijn visioen: overal nationale comités tegen de handel in blanke slavinnen, een groot internationaal congres in Londen, een niets- en niemand ontziend verdrag. Hij bezocht ook Nederland, sprak er onder meer met de kopstukken van NVP, Vrouwenbond en Middernachtzending, en kreeg van hen de toezegging dat zij zouden zinnen op een nationale aanpak. Ook zouden ze vertegenwoordigers sturen naar het eind juni 1899 te houden Londens congres.²⁵

Dat werden uiteindelijk NVP-secretaris G. Velthuysen jr. en douairière Klerck. Zij behoorden tot de meerderheid van de congresgangers die besloot tot de oprichting van een *Association Internationale pour la Répression de la Traite des Blanches*.²⁶ Deelname aan de nieuwe vereniging was mede ingegeven door tactische overwegingen. De jacht op de sinistere vrouwenhandelaar, de redding van het hulpeloze maagdelijn, dat sprak tot de verbeelding van het griezelgrage, heldenfantaserende publiek. Er werd dan ook geen tijd vermorst, al in januari 1900 zag een Nederlandse afdeling het licht, het Nationaal Comité tot Bestrijding van den Handel in Vrouwen.

Daarbij werd streng geselecteerd. Om te beginnen zette de orthodox-protestantse harde kern zich pontificaal aan het roer: in het bestuur hielden de vertegenwoordigers van de NVP, de Vrouwenbond en andere goed christelijke organisaties de touwtjes in handen. Om te voorkomen dat het toch nog mis kon gaan, werd besloten dat katholieke en liberale organisaties welkom waren zich aan

24 Vgl. Koenders, *Christelijk Réveil*, 102-109.

25 *Het Maandblad*, 1-1-1899, 6-7.

26 ARA, BuZa, A-dossier 96, inv.nr 186, brochure *The White Slave Traffic. International Congress on the White Slave Trade, held in London on the 21st, 22nd and 23rd of June, 1899, at the invitation of the National Vigilance Association* (Londen 1899); vgl. Koenders, *Christelijk Réveil*, 107-109.

te sluiten, mits uitgesproken tegen de prostitutiereglementering, maar dat 'socialisten, radicalen, anarchisten en Tolstoïanen' zouden worden geweerd. Het geduld met de in die kringen rondfladderende ideeën over het kapitaal als enige oorzaak van de prostitutie, over de zegeningen van het nieuw-malthusianisme of de voordelen van het vrije huwelijk was duidelijk op.²⁷

Ondanks dit strenge toelatingsbeleid nam het aantal via individuele vertegenwoordigers aangesloten organisaties in het eerste decennium van de twintigste eeuw toe. Dat waren onder meer religieus verwante verenigingen als het Leger des Heils, maar ook de op het scherp van het christen-anarchisme balanceerende Rein Leven-Beweging, de Rooms-Katholieke Vereeniging ter Bescherming van Meisjes, de neutrale Nederlandsche Bond tot Kinderbescherming en drie feministische organisaties, de Vereeniging 'Onderlinge Vrouwenbescherming', het Nationaal Bureau voor Vrouwenarbeid en de Vereeniging tot Verbeetering van den Maatschappelijken en den Rechtstoestand der Vrouw in Nederland. Ook de orthodox-joodse gemeenschap in Nederland was vertegenwoordigd.²⁸

Onmiskenbaar een buitengewoon gemêleerd gezelschap derhalve, een waar Nationaal Comité. Dat het totstandkwam, standhield en metterdaad gezamenlijke activiteiten zou entameren, mag tekenend heten voor de nieuwe fase die de prostitutiebestrijding rond de eeuwwisseling intrad. De zedelijke verontrusting over de bordeelprostitutie, lange tijd een bij uitstek orthodox-protestantse prerogatief, werd in steeds bredere kring gedeeld. Wat vooral opviel, zeker na de pertinente uitsluiting van socialisten en aanverwante maatschappijhervormers, was de probleemloze deelname van feministes. Geen vrije mannen, wel vrije vrouwen, is dat niet raar? Ja, dat is raar, maar verklaarbaar tevens, in drievoud zelfs.

Ten eerste hadden orthodox-protestants en orthodox-feministisch één centraal geloofsartikel gemeen: de mannelijke geslachtsdrift is bedwingbaar, moet, kan en zal, gespiegeld worden aan de maatschappelijk correcte kuisheid van de vrouw. Ik geloof in de schanddaad van de man, voor God en de mensheid, zeiden Hendrik Pierson en Aletta Jacobs elkaar na, hoe ver zij verder ook verwijderd waren, hoe wijd de wolkenformaties van NVP en NMB ook uiteen dreven. Elke zichzelf respecterende feministe onderschreef de aanklacht tegen de prostitutie: het is de man, hij zaait, doodt, verderft, hij moet beschaafd, in de leer bij de ingetogen

27 Vergadering van 2 december 1901; Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), archief Nationaal Comité, Notulenboeken Pro 1340 (1901-1905).

28 IISG, archief Nationaal Comité, A. de Graaf, *De internationale bestrijding van den handel in vrouwen* Pro 1207. Vgl. Koenders, *Christelijk Réveil*, 856-857; De Vries, *Kuisheid*, 248-249.

vrouw, en dat de zedelijkheidsridder uit Zetten hetzelfde zegt, nou ja, waarom niet, als het maar helpt.²⁹

De tweede verklaring was de onvolprezen Nederlandsche Vrouwenbond tot Verhooging van het Zedelijk Bewustzijn. Eerder al sloegen douairière Klerck en de haren in eigen protestantse kring bruggen tussen hoog en laag, tussen voorhoede en achterban, tussen select en breeduit. In het monsterverbond van het Nationaal Comité onderhielden zij als christenfeministes ook de verbindingen tussen links en rechts, tussen bijbelvast en taboedoorbrekend, tussen geloofsgetrouw en zusterlijk solidair. En dat lukte des te beter omdat - de derde verklarende factor - het comité van de drie erkende deelterreinen van de prostitutiebestrijding, moraal, hygiëne en recht, eigenlijk alleen het laatste bestreek. De schrijnende ongelijkheid tussen misleide meisjes en misbruikte prostituees enerzijds, gewetenloze vrouwenhandelaren en profiterende souteneurs anderzijds, kortom het thema van de blanke slavin, wekte de verontwaardiging van mannen en vrouwen, deed wonderen voor de eensgezindheid binnen het Nationaal Comité.

Eensgezindheid was ook het trefwoord bij de Rijkswetbeweging van 1902, de meest massale orkestratie van maatschappelijke weerklank in de geschiedenis van de prostitutiebestrijding. Aanleiding was het aantreden van het confessionele kabinet-Kuyper, dat volgens welingelichte kringen genegen zou zijn een rijkswet tegen de bordelen voor te bereiden, indien het maar gesteund werd door de publieke opinie. Dat kon geregeld worden. In gezamenlijk overleg kozen NVP, Vrouwenbond en Middernachtzending voor een adres aan koningin Wilhelmina. Niet dat de jonge koningin eigenmachtig de wetten zou kunnen veranderen, maar het ging om het 'levensbelang Harer vrouwelijke onderdanen'. Bijkomend voordeel was dat de Hooge Vrouwe boven de partijen stond; door haar aan te schrijven werd de indruk van een confessioneel onderonsje vermeden.³⁰

Die opzet slaagde, de in het najaar van 1902 gelanceerde Rijkswetbeweging sloeg ook buiten orthodox-protestantse kring aan. Liefst 675 kerkenraden, bonden en verenigingen van 'verschillende godsdienstige en politieke richtingen' betuigden desgevraagd hun sympathie, nog eens 423 verenigingen - vooral van werklieden, maar ook van onderwijzers, geheelonthouders, kiezers, vrouwen - belegden bijeenkomsten waarop moties ter ondersteuning werden aangenomen en aan Hare Majesteit gezonden. Ook de verscheidenheid aan sprekers op die 'volksvergaderingen' getuigde van de breedte van de beweging. Op 'monster-

29 Vgl. De Vries, *Kuisheid*, 177-220.

30 Beelaerts van Blokland-Kneppelhout en Van Hogendorp, *Gedenkboek*, 40-41.

meetings' in het Amsterdamse Paleis voor Volksvlijt en het Rotterdamse Verkooplokaal, maar ook in bovenzaaltjes in Beverwijk en Papendrecht pleitten protestantse, katholieke, liberale, joodse en feministische 'toongevers' eendrachtig voor afschaffing van de reglementering en strafbaarstelling van de openlijke huizen van ontucht.³¹

Gesterkt door de massale bijval maakte het kabinet-Kuyper, meer in het bijzonder de katholieke minister van Justitie J.A. Loeff, inderdaad ernst met het voorbereiden van een strafwettelijk bordeelverbod. Echter, omdat hij in één moeite door ook allerlei andere uitingvormen van vermeende onzedelijkheid wilde treffen, nam hij ruim de tijd. Zo ruim, dat de zittingstermijn van het kabinet-Kuyper vrijwel was verstreken toen Loeff met zijn strafwetnovelle kwam. Te laat dus. Bij de verkiezingen van 1905 verloren de confessionelen hun parlementaire meerderheid, het liberale kabinet-De Meester nam plaats achter de regeringstafel, en de nieuwe minister van Justitie E.E. van Raalte ontdeed zich met achteloos gemak van de vrucht van Loeffs langdurige denkwerk. Tweeënhalf jaar - tot het aantreden van het confessionele kabinet-Heemskerk, dat uiteindelijk de zedenwet voor zijn rekening zou nemen - zouden de prostitutiebestrijders geduld moeten oefenen.

Uit puur chagrijn, zo leek het wel, stortten ze zich daarop in onderling geruzie. Het al langer sluimerende conflict over de plaats van de meestrijdende vrouw kwam in 1906 tot een uitbarsting. Al eerder, onder meer ten tijde van de Rijkswetbeweging, had douairière Klerck zich erover beklagd dat met name 'de jonge abolitionisten in Nederland' - ze bedoelde onder meer Velthuysen en Piersons neef en latere opvolger A. de Graaf - geneigd waren 'zonder de vrouw over de vrouw' te handelen.³²

Maar dit keer richtten zij en haar felste zuster, freule Anna, zich vooral tegen de oude abolitionisten, speciaal de oudste in lidmaatschapsjaren, Pierson zelf. Deze was er namelijk hoogstpersoonlijk verantwoordelijk voor dat de NVP, anders dan de vergelijkbare verenigingen elders in Europa, nog steeds geen vrouwen in het hoofdbestuur had. Pierson had daar nooit aan gewild, had zoals gezegd van meet af aan principieel onderscheid gemaakt tussen het mannelijke getuigen en het vrouwelijke redders. Dat vrouwen, en zeker de dames van de Vrouwenbond, in de loop

31 *Het Maandblad*, 1-12-1902, 100-102; 1-1-1903, 3-4; 1-7-1903, 75-77; P.L. Schram, *Hendrik Pierson, een hoofdstuk uit de geschiedenis van de inwendige zending* (Kampen 1968) 194; Koenders, *Christelijk Réveil*, 91-93; De Vries, *Kuisheid*, 231-238.

32 *Het Maandblad*, 1-12-1902, 100.

der jaren een onmisbare schakel waren gebleken ook in het verwerven van maatschappelijke en politieke steun, had hem niet van beginsel doen veranderen. Samen strijden, gescheiden optrekken, dat was en bleef de leuze, waaraan hij zijn voorzitterschap verbond.

Zo op de spits gedreven, was het conflict voor de zusters Van Hogendorp niet te winnen. De rijen rondom Pierson sloten zich, het hoofdbestuur van de NVP verkoos unaniem een herenclub te blijven. 'Getrennt marchieren, vereint schlagen', echode Velthuysen op de algemene vergadering van juni 1906. De douairière kon dit *affront* slecht verkroppen. Een kleine twee jaar later wekte zij beroering door in een terugblik af te geven op de 'grove en onwelvoegelijke taal' die in de eerste jaargangen van *Het Maandblad*, dus door Pierson, was gebezigd. 'Eene persoonlijke belediging u aangedaan', reageerden prompt al diens tien medebestuurders.

Figuur 2. Het bestuur van de Nederlandsche Vrouwenbond in 1909

Het zou nooit meer echt goed komen tussen de dominee en de douairière. Toen zij in september 1909 overleed, liet Pierson het 'In memoriam' over aan de 'jonge abolitionist' Velthuysen. 'De arbeid der redding, maar vooral het getuigen had al de

sympathie van haar hart', gaf hij haar als late genoegdoening mee.³³ Het was te laat en het was te zuinig. Toepasselijker was geweest: 'Marianne Klerck-van Hogendorp was de Heilige Vrouwe van de Prostitutiebestrijding. Een kwart eeuw lang gaf zij bezielend leiding aan de Nederlandsche Vrouwenbond tot Verhooging van het Zedelijk Bewustzijn, de dames die vrouwen werden, de aristocrates die zusters uit het volk adopteerden, de vrome christinnen die zondaressen in hun hart sloten, de voorbestemde reddingswerksters die zich tevens onderscheidden als onmisbare verbindingsofficieren in de kruistocht tegen de bordeelprostitutie.'

33 Schram, *Pierson*, 196-203; De Vries, *Kuisheid*, 258-260; *Het Maandblad*, 1-2-1905, 11-13; 1-4-1905, 28; 1-9/1-10-1906, 71-72; 1-4-1908, 25-26; 1-5-1908, 37; 10-1909, 77.